

Петро Редкін і Гімназія вищих наук князя Безбородька

У статті досліджується період навчання в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька відомого юриста і педагога Петра Григоровича Редкіна. Простежено формування Петра Редкіна як особистості, його участь у науково-мистецьких пошуках гімназистів, вплив учителів-наставників на його духовне зростання.

Ключові слова: гімназія, навчальний процес, гурток студентів, природне право, "справа про вільнодумство".

В статье исследуется период обучения в Нежинской гимназии высших наук князя Безбородко известного юриста и педагога Петра Григорьевича Редкина. Рассмотрено формирование Петра Редкина как личности, его участие в научно-творческих исканиях гимназистов, влияние учителей-наставников на его духовный рост.

Ключевые слова: гимназия, учебный процесс, кружок студентов, естественное право, "дело о вольнодумстве".

The prominent lawyer and teacher Petro Hryhorovych Redkin's period of studying in the Nizhyn Bezborodko Gimnasia of Higher Sciences is explored in the article. The process of Petro Redkin's personal development, his taking part in the pupils' scientific and art researches. The tutors' influence on his spiritual growth are also deduced.

Key words: gymnasia, studying, students' society, intrinsic right, "freethinking case".

Ніжинська вища школа за свою майже двохсотлітню історію дала путівку в життя багатьом славетним людям, про що свідчать, зокрема, іменні меморіальні дошки на фасаді університету імені Миколи Гоголя. Проте постать Петра Григоровича Редкіна, який у списку випускників першого випуску (1826 р.) Гімназії стоїть першим та чийм ім'ям названа одна з вулиць Ніжина, на сьогодні є мало кому відома.

Ось далеко не повний перелік звань, посад, членства Петра Григоровича наприкінці його життєвого шляху: дійсний таємний радник, голова Департаменту уділів, заслужений ординарний професор, доктор права, ректор Санкт-Петербурзького університету (1873–1876 рр.), почесний член Імператорських університетів Санкт-Петербурзького і Святого Володимира та Імператорської Академії Мистецтв, член-засновник Санкт-Петербурзького Юридичного Товариства, почесний член Імпераорського Вільного Економічного Товариства, почесний член Мадридського Археологічного Товариства, член Королівського Копен-

гагенського Товариства Північних Антикваріїв, член-засновник Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим, член-засновник Товариства допомоги студентам Санкт-Петербурзького університету, член Ради Санкт-Петербурзького Будинку Милосердя, член-засновник Товариства землеробських колоній і ремісничих притулків та багатьох інших, кавалер ордену Святого Благовірного Великого Князя Олександра Невського з діамантами, орденів Білого Орла, Святого Володимира 2-го і 3-го ступенів та Святих Анни і Станіслава 1-х ступенів [1].

Актуальність теми обумовлена такими чинниками:

1) пізнання історичного минулого крізь призму біографії видатної особистості дає можливість глибше збагнути джерела прогресивних суспільних тенденцій XIX ст.;

2) Петро Редкін – це випускник Ніжинської вищої школи гоголівського покоління (М. Гоголь, К. Базілі, В. Тарновський, Є. Гребінка, В. Забіла, Н. Кукольник, М. Прокопович та ін.), котре посідає особливе місце в її історії;

3) досягнення П. Редкіна є ще одним свідченням великої ролі Ніжинської гімназії у вихованні та навчанні висококваліфікованих кадрів, які голосно заявили про себе як люди енциклопедичних знань, письменники, науковці різних сфер (правової, філософської, педагогічної), активні громадські діячі, меценати.

У науковій літературі є тільки принагідні згадки про ніжинський період життя П. Г. Редкіна. Отож новизна нашої роботи полягає у спробі створення першого цілісного дослідження про формування Петра Редкіна як особистості протягом навчання в Ніжині.

Петро Григорович Редкін народився 4 (16) жовтня 1808 р. в місті Ромни Полтавської губернії. Стосовно прізвища, то до мовної реформи 1917 р. в офіційних документах його записували як Рѣдкин (через літеру "ять", яка позначала звук-дифтонг "іє"). Сьогодні в дослідницькій літературі його російськомовний переклад подається як "Редкин", а україномовний переважно як "Редькін" чи "Редкін". Форма "Редкін" указує на російськомовне походження прізвища від слова "редкий" (у значенні "рідкісний"). Однак, на наш погляд, більш виправдано є форма "Редькін". Ми вважаємо за необхідне висловити гіпотезу, що прізвище Петра Григоровича є результатом русифікації українського прізвища "Редька" чи "Редько", котре і сьогодні доволі поширене на Лівобережній Україні. Про українське походження прізвища свідчить те, що в Гімназії Петра "Редкіна" товариші (за дитячою традицією давати прізвиська) називали не інакше, як "Редькою". Підтвердження цьому знаходимо в листах Миколи Гоголя до історика М. П. Погодіна. Зокрема, у листі від 23 липня 1834 р. він писав: "Рекомендую тебе

доброто товарища моего Редькина ... Он очень жаждет с тобою познакомиться" [2]. Звернемо увагу на м'який знак у прізвищі. У другому листі до Погодіна (у 1835 р.) Гоголь зазначав: "Завтра в 3 часа к обеду нагрянет к тебе весь ученый мир, предводимый растением Редькою. Означенное растение Редька нарочно присылал к тебе человека узнать квартиру твою..." [3]. Звідси впливає припущення, що зміна прізвища "Редька" чи "Редько" могла статися за служби батька Петра – Григорія Федоровича, який у XVIII ст. був на військовій службі, а потім тривалий час обіймав посаду поліцмейстера в Ромнах, вийшовши у відставку в 1820 р. У царській Росії русифікація українських прізвищ була досить поширеним явищем. Подібна зміна прізвища була властива і батькам ще одного випускника Ніжинської гімназії вищих наук – Є. П. Гребінки, який вчився у ній протягом 1825–1831 рр. Батько Євгена Павловича – штаб-ротмістр з Полтавщини Петро Іванович теж мав зрусифіковане прізвище "Гребёнкин". Саме з таким прізвищем майбутній письменник був прийнятий на навчання, одержав атестат і до 1832 р. так підписував свої листи. Однак, прибувши до Петербурга, письменник почав підписуватись як "Гребенка" або "Гребінка".

І все ж у своїй роботі ми будемо зберігати правопис прізвища у формі "Редкін", оскільки саме таке його звучання зафіксовано в офіційних документах та переважній частині наукової літератури XIX ст. про нашого випускника.

Батьки Петра Редкіна були дворянського роду і досить заможними поміщиками, володіли невеликим, але доглянутим маєтком. Після смерті своїх чотирьох братів і однієї сестри, які померли маленькими, він залишився однією дитиною у своїх батьків. До дванадцятирічного віку Петро Редкін виховувався в батьківському домі під керівництвом вітчизняного вчителя та французького гувернера. "Маючи невелику батьківську бібліотеку, він (Редкін – О. М.) з жадібністю її прочитав, що сприяло його ранньому розвитку. Крім того, у підлітковому віці у нього виявилася пристрасть до того заняття, якому пізніше він присвятив себе: його улюбленою грою було збирати навколо себе хлопчиків та задавати їм уроки і вислуховувати їх" [4]. Говорячи про ці педагогічні вправи малого Петра, В. Толбін пізніше писав: "Уроки и испытания вероятно пропадали в большинстве, как глас вопиющего в пустыне. Но зато крепла его собственная мысль и воля. Собственное зерно, таившееся в душе, падало на добрую почву и подготавливало будущего человека и гражданина, будущего сеятеля идей науки и добрых благородных начал для молодого поколения, которое досталось ему образовать впоследствии нравственно-юридически" [5].

Після домашньої освіти Петро Редкін навчався в Роменському трикласному повітовому училищі. Тут під керівництвом досить освіченого штатного завідувача Вільховського було зібрано декілька дуже кваліфікованих вчителів. Училище мало гарні тогочасні посібники для повітових училищ, а також бібліотеку. Викладалися такі дисципліни: російське та церковнослов'янське читання, чистописання та малювання, тлумачення недільних та святкових євангелій, катехізис, Священна Історія Старого та Нового Заповіту, курс про обов'язки людини та громадянина, арифметика, початки алгебри та геометрії, природознавство, російська граматики, загальна та російська географія і загальна та російська історія. Протягом навчання в училищі Петро Редкін прочитав чимало різних книг як зі своєї бібліотеки, так і бібліотеки його розумного та начитаного діда [6].

У 1820 р. він закінчив училище з відзнакою, і його батьки, почувши про перший набір до щойно відкритої Гімназії вищих наук у Ніжині, "бажаючи дати йому професійну освіту якнайближче до себе, помістили його в листопаді того ж року в цей вищий навчальний заклад своєкоштным пансіонером" [7].

Отже, можна відзначити сприятливі умови для отримання гарної початкової освіти, чим цілеспрямований хлопець і скористався сповна. Цей освітній фундамент, закладений в дитинстві, сприяв подальшому отриманню енциклопедичних знань та значним досягненням у науковій сфері.

Що ж являла собою тоді Гімназія вищих наук князя Безбородька? Згідно зі Статутом Гімназії її статус та мета заснування полягали в наступному: "Гимназия сия есть публичное учебное заведение. Она состоит между учебными заведениями в числе занимающих первую степень после университетов, в империи существующих, и отличается пред губернскими гимназиями как высшею степенью преподаваемых в ней наук, так и особенными Нами ей дарованными правами и преимуществами" (§ 3 Статуту Гімназії) [8]. "Цель учреждения сего заведения согласно с благотворным намерением первых основателей оно, состоит в том, чтобы в Малороссийском крае, месте их рождения, доставить всем и особенно неимущим дворянам и другого состояния жителям удобность при воспитании их детей в благочестивых правилах, приобрести сведения в языках и общих науках, полезных для каждого человека, и напоследок в высших науках, служащих приуготовлению юношества на службу государству" (§ 4 Статуту Гімназії) [9].

Всі учні гімназії поділялися на "пансіонерів" (були на повному утриманні гімназії і проживали в її будівлі) і "вільноприхожих" (користувалися тільки безкоштовним навчанням). Пансіонери були трьох категорій: казенні, почесного попечителя і своєкоштни (як П. Редкін).

Остання категорія повинна була сплачувати щорічно 1000 рублів, суму надто велику на ті часи. Щоправда, у 1823 р. клопотанням почесного попечителя О. Г. Кушелева-Безбородька міністр освіти зменшив плату до 750 рублів [10]. До речі, із загального числа учнів Гімназії на 1 січня 1826 р. в 249 осіб пансіонарів було 69, а вільноприхожих – 180 [11].

Мешканці пансіону розподілялись по відділеннях, які називались музеями. Музею відповідав клас, і число музеїв у наступні роки зростало. У 1824 р. було встановлено обмеження на три музеї – за числом трирічних навчальних циклів. Час пансіонерів розподілявся за особливими правилами. Так, прокидатися вони були зобов'язані о 5.30, о 6.30 – з'являтися на вранішню молитву і потім на чай. Півгодини перед заняттями присвячувалося читанню Нового заповіту, дообідні уроки тривали з 9 до 12 год. Після занять 15 хвилин надавалося "для движения", а потім учні йшли на обід, який закінчувався о 13 год. Час від 13 до 14 год. відводився для "свободного приготовления к классам, без обременения вольности отдохновения". Післяобідні заняття тривали з 14 до 16 год., а від 16 до 17 год. учні відпочивали. З 17 год. до 17.30 був чай. Від 17.30 до 18.30 – повторення уроків, після чого півгодини відводилося для "приятнейшего и благородно-шутливого препровождения времени, на чтение Лафонтеновых басен на французском и немецком языках, с помощью изъяснений слов и выражений гувернером". Далі правилами надавалися 15 хв. на приготування всього необхідного до навчання на наступний день, 15 хв. "на движение" перед вечерею, яка тривала з 19.30 до 20 год. Після вечері були обов'язкові 15 хв. "на движение". З 20.15 до 20.45 учні повторювали уроки. О 20.45 – 15-хвилинна вечірня молитва, після якої пансіонери "отходят к постелям для раздевания и положения себя в оных" [12].

У вільний від занять час вихованці Гімназії могли за бажанням у супроводі прислуги прийти до професора чи викладача для консультації з відповідної дисципліни. Коли надходили вихідні чи святкові дні, учні, отримавши відпустку від інспектора, мали можливість (у супроводі дорослих) відвідати батьків, родичів чи знайомих. Цікавими були дисциплінарні стягнення: порада наглядача; догана "с коротким увещанием"; покарання на розсуд інспектора; занесення до так званої "чорної книги" і "если же кто и после упомянутых наказаний не исправляется и делает грубости, будучи замечен в том многократно, таковой инспектором, по усмотрению, наказывается более"; ім'я такого учня інспектор повідомляв директору. Натомість нагородою "благодарным воспитанником" було внесення їхніх імен в так звану "білу книгу" [13].

Повний курс навчання в Гімназії визначався терміном у 9 років і поділявся на триріччя по три класи в кожному. Перше триріччя призначалося для найнижчого курсу, друге – для середнього і третє – для

вищого. Навчальні предмети були такими: Закон Божий, словесність давніх мов (грецька, латинська), російська словесність, філософія (під назвою "моральне любомудріє"), право природне та народне, чиста та змішана математика, природна історія та технологія з хімією, політична історія з допоміжними науками, державне господарство та наука фінансів, римське право з його історією, російське цивільне та кримінальне право, судочинство з історією права [14].

Після закінчення курсу навчання кращі вихованці отримували звання кандидата з правом на чин 12-го класу, а менш успішні – звання студента з правом на чин 14-го класу "Табелю про ранги".

У Гімназії особливо велика увага надавалася вивченню мов: російської, латинської, французької та німецької. Для їх досконалого засвоєння гімназисти читали, перекладали й аналізували на заняттях першоджерела. Наприклад, з латинської мови твори Горація, Вергілія, Лукреція, з німецької – Віланда, Гердера, Гете, Шиллера, з французької – Лагарпа, Корнеля, Расіна та ін. [15]. Екзамени відбувалися наприкінці року і були двох видів: приватні (індивідуальні) і публічні. Основним критерієм знань з предметів був результат приватного екзамену. Він відбувався у присутності всіх професорів під керівництвом директора Гімназії. На цьому екзамені визначалися гімназисти, які мали право виступати на публічному екзамені, що проводився у присутності не лише всіх викладачів, а й гостей, вищого міського керівництва, знаті, родичів. Знання оцінювалися за чотирибальною шкалою. Оцінка "2" відображала знання "удовлетворительные", "3" – "довольно хорошие", 3 ½ – "хорошие", а "4" – як "отлично-хорошие" чи "превосходные".

Із самого початку навчання в Гімназії Петро Редкін зарекомендував себе як найкращий учень. Дуже влучно його навчання охарактеризував М. О. Лавровський: "Про нього, між іншим, не прийдеться говорити багато: так в нього все складалося щасливо, так скромно, тихо і водночас продуктивно його життя в гімназії. І з поведінки, і з навчання, за винятком деяких випадків і то з предметів несуттєвих, типу малювання, він отримував завжди оцінки найвищого ґатунку ("4"): вони, так би мовити, зустріли його в гімназії, супроводжували його весь час перебування в ній, вони ж і провели його з гімназії" [16].

В архівних документах з фонду Гімназії князя Безбородька, зокрема, у "Ведомостях об успеваемости и поведении учащихся" за 1823 р., можна простежити, що у Петра Редкіна протягом навчального року поведінка оцінювалась тільки найвищим балом. Успіхи з переважною частини навчальних дисциплін також оцінювались на "4", і де-не-де траплялося "3" [17]. Про навчання П. Редкіна в 7 класі знаходимо згадку в листі директора Гімназії І. Орлая до батьків Миколи Гоголя від

24 березня 1824 р., у якому зазначалось: "На превелике моє задоволення, можу вас повідомити, що вихованці з Полтавської губернії беруть гору над іншими. У 7 класі Редькін з Ромнів посідає перше місце як за успіхами в науках, так і з поведінки. Баранов з Сорочинець у тому ж класі після піврічного випробування посів друге місце і змагається з Редькіним за першість" [18]. А вже за 8-й клас (1825) П. Редькін отримав зі всіх дисциплін та поведінки "4". За такі успіхи він був нагороджений похвальною грамотою та книгами в подарунок [19].

Треба зауважити, що Петро Редькін "незалежно від загального викладання, багато знань черпав у гімназичній бібліотеці, яка складалася майже повністю з французьких книг, особливо історичних. Доступ до бібліотеки був узагалі вільним, оскільки бібліотекар, професор Ландражин, узяв його собі за помічника" [20]. Крім того, як уточнює О. К. Супронюк, П. Редькін наймав кімнату в квартирі наглядача Мишковського і там "зосереджувався центр культурного життя вихованців гімназії" [21].

Загалом же, за спогадами гімназиста О. С. Данилевського, життя в пансіоні було привільним: діти користувалися гарним приміщенням, великою свободою і могли навіть влаштовувати спільні задоволення, серед яких на першому плані повинен бути поставлений, звичайно ж, гімназичний театр. Навесні і восени до їхніх послуг був просторий ліцейський сад, у якому вони гралися і проводили більшу частину позакласного часу. Деякі вихованці Гімназії додумувалися навіть, прихопивши із собою необхідний письмовий матеріал, у вигляді олівців і паперу, обдумувати і почасти накреслювати свої твори, сидючи в саду де-небудь на дереві. Безпечність та ігри встановлювали між учнями живе спілкування і теплі товариські стосунки, які для декого зберегли значення на все життя [22].

На жаль, сам П. Редькін не залишив спогадів про своє гімназичне життя, про театральні захоплення учнів. Нема згадки і про те, чи брав участь Петро Редькін у сценічному житті Гімназії. Але, думається, він був активним учасником творчих заходів у Гімназії.

Якими ж іще інтересами жила обдарована молодь? Петро Редькін з самого початку навчання намагався втілити в життя грандіозний (як для гімназиста, без перебільшення) проект: скласти з перекладів кращих іноземних авторів повний курс загальної історії за найдетальнішою програмою. Цю ідею підтримали і приєдналися до її реалізації його однокурсники В. І. Любич-Романович (відомий пізніше перекладач), В. В. Тарновський-старший (згодом зробив багато в підготовці й здійсненні селянської реформи 1861 р. в Чернігівській та Полтавській губерніях, був власником Качанівки, меценатом), К. М. Базилі (надалі був дипломатом і дослідником історії), а також Н. В. Кукольник

(майбутній письменник) [23]. Про цей задум в одному з перших нарисів про П. Г. Рєдкіна зазначалося: "Звичайно ж, ця робота не могла бути завершеною, проте вона багато в чому сприяла не тільки ґрунтовному вивченню російської та французької мови, а й розвитку історичного мислення, а головне – схильності до наукових досліджень... Крім того, вихованці старших класів, ніким не керовані, окрім власного читання зразків і своїх природних нахилів та здібностей, займалися виданням, зрозуміло рукописних і в одному примірнику, багатьох журналів та альманахів, що після виходу читалися і критикувалися серед невеликого гуртка, у тісній кімнатці, виділеній з квартири гувернера, котрому був доручений нагляд за Рєдкіним. Цими-то учнівськими творами розпочалося літературне поприще двох значних сучасних наших письменників: Гоголя і Кукольника. Між іншим, Рєдкін міг би згадати тут з честю і про багато інших товаришів, які пізніше відзначились на літературному чи службовому поприщі" [24].

У спогадах випускників можна зустріти різні найменування рукописних журналів та альманахів. К. Базилі разом з М. Гоголем видавали "Северную зарю" за зразком "Полярной звезды" К. Рилєєва та О. Бестужева. Про цей альманах І. Халчинський писав так: "Зошит був у жовтій обкладинці із віньєтками, які самі малювали, і у вихідні дні все це читалося на засіданні літературного товариства вихованців". У літературне об'єднання входили, крім М. Гоголя та К. Базилі, В. Любич-Романович, М. Прокопович, П. Рєдкін, Н. Кукольник, Є. Гребінка та ін. Відомо про три номери "Северной зари" (1826, січень № 1, лютий № 2, березень № 3), більше десяти номерів журналу "Литературное эхо" (1826, №№ 1–7, 9–13) та інші [25].

У виданому в січні 1826 р. альманасі "Метеор литературы" на 42 сторінках містилися вірші, уривки з прозових творів, інші тексти. Оскільки всі ці матеріали були без вказівки на авторство [26], то можна припустити, що серед них був і П. Рєдкін. За свідченням ще одного гімназиста В. І. Любич-Романовича, "місцем зустрічей літературного осередку була кімната, де мешкав П. Рєдкін. По суботах увечері в нього збиралися деякі з приятелів, котрі віршували. Постійними відвідувачами цих літературних вечорів були Гоголь, Кукольник, Костянтин Базилі, Прокопович, Гребінка, я та інші. Відбувалося читання наших творів, критичний їх розбір та рішення, чи придатні вони для розміщення в рукописному журналі "Навоз Парнасский", який нами видавався, або ж для блага автора повинні бути урочисто знищені" [27]. Творча атмосфера спільної історико-літературної діяльності, успіхи і визнання талантів у колі однодумців мали неабияке значення для подальшого зростання обдарованої молоді. Крім того, це сприятливо позначилося на засвоєнні

дисциплін, які викладалися. Зокрема, для Петра Редкіна останній навчальний рік був успішним, як і загалом весь курс навчання. Конференція Гімназії на своєму засіданні 30 червня 1926 р. ухвалила нагородити золотою медаллю П. Редкіна, а срібною – В. Романовича-Любича і П. Баранова [28]. У списку випускників, які отримали атестат, знаходимо інформацію про оцінки випускника П. Редкіна. Так, зокрема, у рубриці "С какими успехами окончил курс наук" зазначено наступне: "поведения – отлично-хорошего", "Закон Божий – с отлично-хорошими, "российская словесность" и "Логика" – превосходными, "Естественное и римское право", "российское гражданское право", "государственное хозяйство" – отлично-хорошими, "математика", "физика", "естественная история", "география" – превосходными, "латинский язык", "немецкий язык", "французский язык" – превосходными" [29].

З якнайкращого боку характеризує Петра Редкіна його дарунок бібліотеці Гімназії двох книг у трьох томах німецькою мовою: лейпцизького видання 1786 р. у двох томах і ще однієї книги 1792 р. Конференція Гімназії 30 травня 1825 р. на своєму засіданні, розглянувши питання про цей подарунок бібліотеці, ухвалила: "Оные книги препроводить (и препровождены под росписку) к г. библиотекарю Аману для приобщения к библиотеке, а г. дарителю объявить от гимназии благодарность" [30].

Таким чином, наполеглива праця протягом шести років навчання дозволила Петру Редкіну отримати глибокі енциклопедичні знання, а блискуче закінчення гімназії князя Безбородька відкривало перед ним гарні перспективи для успішної службової кар'єри. Проте молодий хлопець мав честолюбні наміри не в царині державної служби, а на науковій ниві, де й досяг видатних звершень.

Яким же було середовище та атмосфера Гімназії протягом 1820–1826 рр., коли тут навчався П. Редкін? Безперечно, вирішальна роль в облаштуванні навчального закладу і початку його функціонування належить його першим директорам – Василю Григоровичу Кукольнику (1820–1821 рр.) та Івану Семеновичу Орлау (1821–1826 рр.).

П. Редкін з особливою теплотою згадував про першого директора. Вважаємо за доречне навести досить розлогу цитату: "Несколько месяцев, проведенных до смерти Кукольника первыми воспитанниками благородного пансиона, учрежденного при гимназии, не могут представляться их воспоминаю иначе, как в самом розовом свете. В. Г. Кукольник приобщил их к собственному своему семейству, проводя с ними почти неотлучно все часы дня, дал им в первые наставники двух старших своих сыновей, Павла и Платона Васильевичей, а в товарищи – младшего, Нестора Васильевича; а между тем старался с разбором, без пристрастия и опрометчивости, выискать в профессора

таких людей, которые... соединяли в себе отчетливое и стоящее в уровне с современностью знание своего предмета с любовью к нему, возбуждающею всегда любовь и в учениках. Он положил в основу всего учения классическое образование, поставив латинский язык главным предметом преподавания в такой степени, что сделанные воспитанниками неимоверно быстрые в нем успехи и тепер еще приводят в изумление всех, в ком не изгладилась драгоценная память об этой цветущей эпохе зарождавшегося высшего учебного заведения. Частыми беседами своими, исполненными отеческой внимательности, нежности, дружеской простоты, педагогической опытности, живой занимательности, он очищал чувствования, развивая ум, смягчал сердце и укреплял волю питомцев своих, направлял их ко всему прекрасному, истинному, высокому и доброму. Словом, В. Г. Кукольник сделал, в самом начале нового своего педагогического поприща, столь много полезного для вверенных его попечению детей, что можно было питать несомненную надежду на блестящую будущность этого нового рассадника русского просвещения" [31].

Другий директор, Іван Семенович Орлай, також був талановитим адміністратором і видатним педагогом. На думку М. О. Лавровського, "якщо першому директору за короткої тривалості його управління, гімназія зобов'язана тільки первісними засадами, то другому вона зобов'язана повним облаштуванням, зовнішнім і внутрішнім... З уважного перегляду його розпоряджень за справами архіву складається переконання, що всі вони відзначалися ґрунтовністю, суворою продуманістю і живим прагненням до благоустрою ввіреного йому закладу" [32]. Дослідник С. І. Машинський зазначав, що, будучи директором Ніжинської гімназії, Орлай намагався здійснити ряд важливих заходів щодо організації навчального процесу. Сучасники відзначали прогресивний характер його поглядів, прямоту і сміливість, з якою він їх відстоював. Він, наприклад, різко виступав проти плазування перед іноземщиною в питаннях, які торкалися педагогіки, захищаючи національні основи освіти та виховання, був противником станового характеру освіти. В офіційному документі "Про перетворення училищ в Росії", що був представлений 1825 р. в Міністерстві освіти, Орлай відстоював думку про те, що всі верстви в державі мають рівне право на освіту. Директор вважав, що і серед бідняків приховуються великі таланти, і як приклад наводив постать "безсмертного Ломоносова".

Гнівно відкидав Орлай і аргументи дворян про недопустимість спільного навчання дітей "благородных" і "неимущих", при цьому риторично запитуючи: "Но если безчестно учиться вместе с неимущими низкого сословия своими соотечественниками, то почему не безчестно иметь иногда иноземных ремесленников своими учителями?" [33].

Дослідники вважають, що саме Орлаю Ніжинська гімназія вищих наук була зобов'язана своєю репутацією серйозного навчального закладу. Він позбавляв науки, які викладались тут, казенщини і схоластики, намагався виховати в професорах і викладачах живе, творче ставлення до своїх обов'язків. Нестор Кукольник згадував, що Іван Семенович свідомо надавав наставникам свободу суперечок з надією сформуванню з них самостійне і розумне товариство і бачити в них не лялькових "человечков с ниточкой", а мислячих помічників [34]. С. І. Машинський наголошував, що І. С. Орлай ретельно займався підбором викладачів [35]. Щоправда, сам П. Редкін не категорично, проте досить критично оцінював ситуацію в Гімназії після смерті В. Г. Кукольника: "Несподівана кончина першого начальника юної гімназії призупинила швидкий і водночас правильний хід її розвитку прямим шляхом до істинної освіченості. Нашвидкоруч, без розбору, на удачу чи по зв'язках, був набраний після В. Г. Кукольника полк учителів і професорів для нововідкритого закладу, між якими тільки випадково трапилися і гідні люди" [36]. На наш погляд, докір П. Редкіна на адресу І. С. Орлая стосовно "полку" і "нашвидкуруч" набраних викладачів не є правильним. Чи можна було ретельно підібрати необхідних викладачів, наділених купою чеснот та ще й талановитих, які б захотіли прийхати до провінційного повітового міста? Це видається малоімовірним. Тому й не дивно, що одні були "гідними", а інші – не дуже. До того ж, саме І. С. Орлай запросив на роботу тих прогресивно мислячих професорів, які згодом були причетні до "справи про вільнодумство". Особливо багато зусиль директор доклав для того, щоб запросити в гімназію професора М. Г. Белоусова. І саме з ініціативи Орлая було введено в Гімназії викладання природного права.

Таким чином, обидва директори Гімназії сприяли утвердженню в ній гуманістичних традицій, що базувалися на повазі до особистості, її життєвої позиції і закладених природою здібностей. Саме ця атмосфера була тим могутнім чинником, який сприяв самореалізації вихованців ніжинського навчального закладу.

Що ж до викладачів Гімназії, то П. Редкін зауважував, що "за законом взаємного тяжіння, професори розділилися, не скажу на дві партії, тому що їх не було і бути не могло, а на два гуртки. До одного належали люди шляхетні, розумні і обізнані, а до іншого – їхня більша чи менша протилежність" [37]. До числа перших П. Редкін зараховував К. В. Шапалінського (1820–1830 рр. в Гімназії) – професора математики і фізики, І. Я. Ландражина (1822–1830 рр.) – професора французької словесності, Ф. Й. Зінгера (1824–1830 рр.) – професора німецької словесності, С. М. Андрущенко (1822–1832 рр.) – професора латинської словесності,

а також двох професорів, які навчали Петра Редкіна в 1825–1826 рр.: М. Г. Белоусова (1825–1830 рр.) – професора римського права і М. Ф. Соловйова (1825–1837 рр.) – професора природничих наук [38].

Можна припустити, що виокремлення цих викладачів у П. Редкіна, ймовірно, збігалось як з його особистими симпатіями до професорів, так і рівнем їхньої викладацької майстерності, що, відповідно, і прищепило йому любов до науки в найширшому розумінні.

За свідченням П. Редкіна, Казимир Варфоломійович Шапалінський "горячо любил и очень хорошо знал преподаваемые им предметы и излагал их с краткою, но очень ясною сжатостью, без всякого фразерства, но с увлечением, умел заохочивать к их изучению тех учеников, в которых таилась искра бескорыстной преданности истине, науке", а його учні "питали к нему [...] благоговейное уважение" [39]. Для Петра Редкіна професор К. В. Шапалінський був носієм моральної чистоти, чесності, скромності та інших загальнолюдських і християнських чеснот: "Безукоризненная честность, неумытная справедливость, правдолюбивое прямотушие, скромная молчаливость, тихая серьёзность, строгая умеренность и воздержание в жизни, отсутствие всякого эгоизма, всегдашняя готовность ко всякого рода самопожертвованиям для пользы ближнего – вот основные черты нравственного характера этого чистого человека, достойного во всех отношениях гораздо лучшей участи" [40].

Останні слова цього свідчення пов'язані з наслідками так званої "справи про вільнодумство" в Ніжинській гімназії. Тоді К. В. Шапалінського як виконувача обов'язків директора Гімназії було звинувачено в бездіяльності або ж приховуванні рапортів професора М. В. Білевича про вільнодумство та шкідливий вплив на учнів професора М. Г. Белоусова. У результаті внутрішнього розслідування директора Д. О. Ясновського "справа про вільнодумство" була поширена, окрім К. В. Шапалінського і М. Г. Белоусова, також на професорів І. Я. Ландражина і Ф. Й. Зінгера. С. І. Машинський на основі великої кількості матеріалів, що зберігаються в Російському державному історичному архіві в Петербурзі та в архіві м. Ніжина, аргументовано довів зв'язок ніжинських професорів з діячами декабристського та польського визвольного руху [41]. Роль Шапалінського у "справі про вільнодумство" уявлялась директору Ясновському "наиболее возмутительной". Провина Шапалінського полягала не тільки в тому, що він, використовуючи своє становище директора Гімназії, потурав Белоусову і переслідував Білевича зі всіма його однодумцями, але і сам поширював "развратные" ідеї.

Чинovníк міністерства Е. Б. Адеркас за результатами свого тримісячного візиту до Гімназії подав міністру К. А. Лівену записку зі своїми висновками по справі, де, зокрема, саме з іменем Шапалінського пов'язу-

вав спробу організації якогось таємного товариства. Адеркас повідомив Лівену, що між Белоусовим, Шапалінським, Ландражиним і Зінгером існує "какая-то искренняя связь и что они стараются составить некоторый род партии".

Міністр у свою чергу подав доповідь у "справі про вільнодумство" Миколі I, у якій пропонував: "Я полагал бы четырёх вышеозначенных профессоров: Шапалинского, Белоусова, Ландражина и Зингера отрезать от должности за худое поведение и вредное на юношество влияние, со внесением сих обстоятельств в их паспорта, дабы таковым образом они и впредь не могли быть нигде терпимы" [42]. Микола I схвалив пропозиції міністра, і К. А. Лівен видав відповідний наказ від 27 жовтня 1830 р. Усіх чотирьох професорів звільнили з роботи і поставили під нагляд поліції.

У чому полягало їхнє "худое поведение и вредное на юношество влияние", розглянемо на прикладі професорів М. Г. Белоусова та І. Я. Ландражина.

Микола Григорович Белоусов мав великий вплив на студентів і користувався неабияким авторитетом і як викладач, і як інспектор. Нестор Кукольник згадував: "С необычайным искусством Николай Григорьевич изложил нам всю историю философии, [...] так, что в голове каждого из нас установился прочно стройный систематический скелет науки наук. [...] Безконечную, неисчислимую пользу нашим студентам принесли лекции Николая Григорьевича" [43]. На посаді інспектора М. Г. Белоусов мав дуже високу оцінку від Миколи Гоголя: "Всевозможные удовольствия, забавы занятия доставлены нам, и этим мы всем должны нашему инспектору. Я не знаю, можно ли достойно выхвалить этого родного человека. Он обходится со всеми нами совершенно как с друзьями своими, заступает за нас против притязаний конференции нашей и профессоров-школяров. И, признаюсь, ежели бы не он, то меня недостало бы терпения здесь окончить курс..." [44].

Проте такої любові, як від студентів, М. Г. Белоусов не мав з боку деяких викладачів. Ворожі стосунки з професором В. М. Білевичем виявилися фатальними як для нього особисто, так і для Гімназії вищих наук загалом. Саме рапорт В. М. Білевича до Конференції від 7 травня 1827 р. поклав початок "справі про вільнодумство". У рапорті він наголошував, що "приметил у некоторых учеников основания вольнодумства", і що це було прямим результатом читаного Белоусовим курсу природного права [45].

Це був політичний донос, а звинувачення у вільнодумстві – одне з найбільших злочинів проти режиму. Звичайно ж, диму без вогню не буває. Як можна було, розповідаючи про різні правові системи різних

часів і народів, не проводити співставлення, паралелі і не підводити логічно учнів до розуміння несправедливості російської дійсності? Сама думка вже містила підривний матеріал, і тому розправа з "винними" була невідворотною.

Чи мали погляди М. Г. Белоусова якийсь вплив на формування поглядів Петра Редкіна? Безперечно. Він слухав курси професора Белоусова в 9 класі і бачив зіткнення на екзамені між Білевичем і Белоусовим. Воно розпалило протистояння між професорами і переросло у "справу про вільнодумство". Професор Белоусов читав свої лекції пристрасно і переконливо. Конспекти лекцій з природного права, які були відібрані в гімназистів для слідства, посяли підозру про те, що професор не обмежувався викладом суто теоретичних основ правознавства. Усні допити гімназистів Юхима Філіпченка, Єгора та Миколи Котляревських підтвердили думку, що М. Г. Белоусов спонукав учнів до висновків про те, що "права верховної влади можуть быть нарушены в случае неспособности государя к правлению" [46].

Директор Гімназії Д. О. Ясновський звинувачував Белоусова в тому, що своїм вченням він пробує возвеличити розум на рахунок "чуттєвості". В умовах тодішньої миколаївської Росії подібне звинувачення у політичному відношенні було надзвичайно небезпечним. Директор робив звідси характерний політичний висновок: "Такое ложное возмутительное мнение весьма способно внушить юношеству недоверчивость к правительству и всем мерам, принимаемым для его образования" [47].

Професор Ландражин, як з'ясувалось під час слідства у травні 1828 р., чи сам, чи через учня Ріттера, який у нього проживав, роздавав для читання різні книги, а саме: Вольтера, Гельвеція, Монтеск'є. І дійсно, під час обшуку в учнів були виявлені книги, які йому належали, і, зокрема, такі, які вважалися "шкідливими", наприклад, твори Руссо. З'ясувалось також, що Ландражин не тільки роздавав вихованцям свої книги, але й дозволяв їм брати зі шкільної бібліотеки на свій абонемент різні "недозволені" твори; у присутності учнів, за свідченням професора Мойсеєва, часто наспівував якусь "підозрілу" французьку пісню". За двома рядками, які дійшли до нас, з'ясовується, що це була... "Марсельєза" [48]. Слідство встановило, що Ландражин і Зінгер мали великий вплив на гімназистів, часто навідуючи пансіонерів за місцем їхнього проживання, а вільноприхожих – на їхніх приватних квартирах. Філіпченко повідомив Адеркасу, що обидва професори нерідко навіть "водили с собой по трактирам учеников, сколько-нибудь склонных к их образу мыслей" [49]. Отож закономірно, що гімназисти цікавилися суспільними подіями, які назрівали в царській Росії, читали заборонені твори Пушкіна, Грибоедова, Рилєєва, співали антисамодержавні пісні. А наглядач Маслянников у 1829 р. доносив директору

Гімназії про те, що ще в листопаді 1825 р. деякі пансіонери говорили про зміни в Росії, котрі будуть гірші французької революції, перешіптувались про те, що скоро "все полетить догори дном" [50].

Отже, завдяки зусиллям директорів та частини професорів у Гімназії була створена атмосфера, яка стимулювала учнів до сумлінного навчання, наукових та творчих пошуків. Напружені міжособистісні стосунки між викладачами, що згодом вилились у резонансну "справу про вільнодумство", сприяли чіткішому окресленню суспільно-громадянської, морально-етичної позиції гімназистів. Петро Редкін став пізніше підним продовжувачем справи його мудрих наставників.

Петро Редкін належить до помітних постатей Ніжинської гімназії вищих наук, що стали виразниками ідейних та творчих шукань передової молоді 20-х рр. XIX ст. Формування П. Редкіна як особистості відбувалося саме у Ніжинській гімназії вищих наук.

Наукова, педагогічна, громадська, благодійна діяльність П. Г. Редкіна, у якій він згодом виявив себе так потужно, базувалась на фундаменті, закладеному в Гімназії вищих наук. Цікава деталь: Й. Шад – професор Харківського університету, учитель М. Г. Белоусова, був усунутий з посади за вільнодумство в 1816 р., М. Г. Белоусов через 16 років зазнав такого ж покарання в Ніжинській гімназії, а учень Белоусова П. Г. Редкін був звільнений з Московського університету ще через ті ж 16 років, у 1848 р., за те ж "вільнодумство". Як було сказано при похованні П. Г. Редкіна, він навчав того, "что юрист должен быть не одним только законоведом, но и сыном свободы. У свободы же нет пасынков, есть только сыновья. Чтобы быть сыном ее, надо неустанно трудиться. Эту трудную науку и в то же время науку труда предлагал своим слушателям покойный профессор Редкин. Ныне, разбросанные по России ученики его, прочитав о похоронах, вспомнят, что он изследовал правду и истину и что он, как воин, не покидал своего поста до самой смерти!" [51].

Петро Григорович Редкін є гордістю Ніжинської вищої школи, де він сформувався як особистість. У свою чергу цей непересічний науковець і педагог виховав ряд своїх послідовників. Саме з людьми "редкінського" типу нерозривно пов'язаний духовний поступ у суспільно-історичному процесі.

Література

1. Гербель Н. П.Г. Рѣдкин / Н. Гербель // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – Изд. 2-е. – СПб., 1881. – С. 441–442.
2. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : в 14 т. / Н. В. Гоголь. – М., 1940.
Т.10. Письма, 1820–1835. – 1940. – С. 333.
3. Там само. – С. 371.

4. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Московского университета за истекающее столетие со дня учреждения января 12-го 1755 года, по день Столетнего юбилея января 12-го 1855 года, составленный трудами профессоров и преподавателей, занимавших кафедры в 1854 год и расположенный по азбучному порядку. – М., 1855.

Ч. II. – 1855. – С. 377.

5. Толбин В. П. Г. Рѣдкин / В. Толбин // Лицей князя Безбородко. – СПб., 1859. – С.119.

6. Гербель Н. П. Г. Рѣдкин. – С. 442.

7. Там само. – С. 442.

8. Петухов Е. В. Гимназия высших наук князя Безбородко в Нежине. 1829–1832 (к 75-летию со дня основания) / Е. В. Петухов // Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1895.

Т. XV. – 1895. – С.10.

9. Там само.

10. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине (1820–1832 гг.) / Н. А. Лавровский // Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – К., 1879.

Т. III. – 1879. – С. 127–128.

11. Там само. – С. 135.

12. Там само.

13. Там само. – С. 139–140.

14. Там само. – С. 140.

15. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин, 2005. – С. 23.

16. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине (1820–1832 гг.) / Н. А. Лавровский. – С. 151–152.

17. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1104, оп. 1, спр. 73, арк. 73.

18. Щёголев П. Е. Школьные годы Гоголя / П. Е. Щёголев // Исторический вестник. – 1902. – № 2. – С. 517.

19. ВДАЧОН, ф. 1104, оп. 1, спр. 11, арк. 55 зв., 66.

20. Толбин В. П. Г. Рѣдкин / В. Толбин // Лицей князя Безбородко. – С. 120.

21. Супрунюк О. К. Литературная среда раннего Гоголя / О. К. Супрунюк. – К., 2009. – С. 125.

22. Воспоминания А. Данилевского о школьной жизни Гоголя / В. И. Шенрок // Шенрок В. И. Материалы для биографии Гоголя. – М., 1892.

Т. 1. – 1892. – С. 102–103.

23. Школьные годы Гоголя в характеристике гг. Кулиша и Кояловича / Шенрок В. И. Материалы для биографии Гоголя. – М., 1892.

Т. 1. – 1892. – С. 90–91.

24. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Московского университета за истекающее столетие со дня учреждения января 12-го 1755 года, по день Столетнего юбилея января 12-го 1855 года, составленный трудами профессоров и преподавателей, занимавших кафедры в 1854 год и расположенный по азбучному порядку. – С. 378–379.

25. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – С. 49–50.

26. Там само. – С. 50.

27. Самойленко Г. В. Нежин – город юности Гоголя / Г. В. Самойленко. – Нежин, 2002. – С. 99.

28. ВДАЧОН, ф. 1104, оп. 1, спр. 14, арк. 39.

29. ВДАЧОН, ф. 1104, оп. 1, спр. 73, арк. 3 зв. – 4.

30. ВДАЧОН, ф. 1104, оп. 1, спр. 11, арк. 47.

31. Рѣдкин П. Г. К. В. Шапалинский / П. Г. Рѣдкин // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – Изд. 2-е. – СПб., 1881. – С. 315–316.

32. Петухов Е. В. Гимназия высших наук князя Безбородко в Нежине. 1829–1832 (к 75-летию со дня основания) / Е. В. Петухов. – С. 19.

33. Машинский С. И. Гоголь и "дело о вольнодумстве" / С. И. Машинский. – М., 1959. – С. 43.

34. Там само. – С. 42–43.

35. Там само. – С. 43.

36. Рѣдкин П. Г. К. В. Шапалинский / П. Г. Рѣдкин // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 316.

37. Там само. – С. 316.

38. Там само.

39. Там само. – С. 317.

40. Там само.

41. Див.: Машинский С. И. Гоголь и "дело о вольнодумстве". – С. 155–191.

42. Там само. – С. 194.

43. Кукольник Н. Н. Г. Белоусов / Н. Кукольник // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – Изд. 2-е. – СПб., 1881. – С. 242.

44. Машинский С. И. Гоголь и "дело о вольнодумстве". – С. 254.

45. Там само. – С. 85–86.

46. Там само. – С. 157.

47. Там само. – С. 110.

48. Там само. – С. 162.

49. Там само. – С. 163.

50. Там само. – С. 165–166.

51. Семенов Д. Д. Петр Григорьевич Рѣдкин. Очерк его педагогической деятельности / Д. Д. Семенов // Русская старина. – 1891. – № 8. – С. 326.